

PSALTIREA ÎN VERSURI ÎN ATENȚIA CERCETĂTORILOR BASARABENI*

IRAIDA CONDREA
Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău
iraida.condrea@gmail.com

Abstract: In the space between the Prut and Dniester, the old Romanian literature was presented within the limits prescribed by the authorities, as a monument of the “Moldovan language”. And yet, the writings of Dosoftei were highlighted, especially through the works related to “Psalter in verse”. The research of the authors who examined *de visu* the original copies of this work, kept in the libraries of the former USSR, are important. The detailed description of the books, as well as the marginal notes on their tabs, can contribute to the valorisation and propagation of this heritage of Romanian culture.

Keywords: religious literature, psalter, archeography, marginal notes, transcription.

1. În istoria literaturii române mitropolitul Dosoftei este un reprezentant de vază al „secolului de aur”, iar unul dintre meritele sale cele mai strălucite este faptul că a pus bazele exprimării în versuri, ca model de referință fiind până astăzi renumita sa lucrare în versuri *Psaltire a Sfântului Proroc David*, publicată la 1673 (cunoscută mai mult ca *Psaltirea în versuri*). Remarcabila contribuție a mitropolitului Dosoftei la istoria culturii române este analizată detaliat de N. A. Ursu, care consemnează între altele:

Pentru a alcătui cele 8600 de versuri, câte cuprinde *Psaltirea* versificată de el, poetul a trebuit să-i pună în valoare – prima dată în cultura noastră – posibilitățile artistice latente și să statornicească în limba literară primele elemente ale limbajului poetic românesc. Prin această operă, în care mustește seva mereu proaspătă a graiurilor și a poeziei noastre populare, Dosoftei a pus bazele poeziei românești culte, dovedind că limba română literară avea la acea dată largi posibilități de exprimare artistică (DOSOFTEI 1978, 402-403).

2. La Chișinău, în perioada postbelică, despre viața și opera mitropolitului Dosoftei s-a scris puțin, din cauza restricțiilor ideologice impuse de autorități. O serie de comentarii și fragmente de texte, inclusiv din *Psaltirea în versuri*, au fost mult timp cam unicele informații despre opera mitropolitului Dosoftei accesibile pentru cititori, expuse într-o creștomatie alcătuită de profesorii Gheorghe Dodiță și Vitalie Marin (Dodiță/ Marin 1966).

* The Psalter in Verse *to the Attention of Bessarabian Researchers*

Religia, taxată de conducătorul proletariatului, V. I. Lenin, drept „opium pentru popor”, era prigonită, iar autoritățile manifestau o tendință puternică de denigrare și de agresiune față de cultul religios, implicit față de scrierile cu tematică religioasă. Ultimele erau tratate de către istoricii și criticii literari neapărat de pe poziții de clasă, iar în cazul literaturii române vechi, obligatoriu trebuiau scoase în evidență relațiile benefice seculare ale prieteniei moldo-ruse. Iată un exemplu „clasic” în acest sens:

Fenomen ce ține de suprastructură, generat de baza social-economică a societății feudale, literatura moldovenească veche are un pronunțat caracter de clasă. Creată la mănăstiri, la curțile domnești și boierești, ea era menită, mai presus de toate, să servească interesele clasei stăpânitoare, ale feodalilor mireni și clerici, să propage concepțiile și idealurile lor (ISTORIA 1986, 19).

Prima ediție de opere ale mitropolitului Dosoftei a apărut la Chișinău în anul 1989. Este vorba de volumul: *Dosoftei. Opere poetice*. Selecție, comentarii și postfață de Pavel Balmuș (cu grafie chirilică), Chișinău, Literatura artistică, 1989.

Merită să amintim aici contribuția remarcabilă a cercetătorului Pavel Balmuș, un ilustru critic și istoric literar, hasdeulog, cantemirolog, scriitor, editor, bibliolog, bibliofil, publicist. Cartea este însoțită de un glosar și de o amplă postfață în care sunt făcute multe aprecieri și analize interesante cu privire la modul în care este și/ sau poate fi receptată această scriere dosofteeană.

Următoarea ediție de opere ale lui Dosoftei apare abia în anul 1998. Este vorba de *Dosoftei, Psaltirea în versuri* (Seria „Biblioteca școlară”), Chișinău, Editura Litera, 1998. Textele de față au fost reproduse după: Dosoftei. *Psaltirea în versuri, 1673*. Ediție critică de N. A. Ursu, Cuvânt înainte de Înalt Prea Sfințitul Iustinian Moiescu, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, 1974; Dosoftei. *Opere, 1. Versuri*. Ediție critică de N. A. Ursu. Studiu introductiv de Al. Andriescu, Editura Minerva, București, 1978; Dosoftei. *Opere poetice* (cu caractere chirilice). Selecție, comentarii și postfață de Pavel Balmuș, Editura Literatura artistică, Chișinău, 1989. Un studiu despre viața și activitatea mitropolitului Dosoftei este semnat de Nicolae Fuștei, cercetător de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe din Moldova (Fuștei, 1999).

Despre Mitropolitul Dosoftei și meritele sale s-a scris în perioada sovietică într-un context specific. În anii 70-80, în diferite instituții de cercetare de la Chișinău au existat proiecte care prevedeau depistarea, inventarierea și descrierea unor exemplare unicat de texte „moldovenești” – manuscrise sau tipărite – în Bibliotecile și arhivele din fosta URSS. În acest context, au apărut informații interesante despre operele lui Dosoftei, aflate în diverse fonduri din spațiul sovietic. Un merit deosebit în acest sens îi aparține cercetătorului-bibliograf Vladimir Chiriac, care a studiat fondurile de carte rară din mai multe orașe, înregistrând lucrările lui Dosoftei, dar și ale altor autori – Varlaam, Petru Movilă, Nicolae Milescu Spătarul ș. a. (Chiriac 1977).

Vladimir Chiriac este cel care a depistat și a făcut o descriere arheografică completă a unicului exemplar original al *Psaltirii în versuri* din 1673 aflat pe teritoriul URSS. Cercetătorul menționează că prima și cea mai vestită carte a lui Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, a apărut în 1673, iar în URSS este cunoscut doar un singur exemplar al acestei ediții, pe care Vladimir Chiriac îl semnalează încă în 1974. Cartea se păstrează la Muzeul de artă ucraineană din orașul Lvov, având cota 873-330429. Printr-o fericită întâmplare, între aceleași scoarțe se regăsește încă o lucrare talmăcită de Dosoftei, *Acatistul Maicii Domnului*, apărută tot în 1673 la Uniev.

Volumul este într-o stare bună, puțin deteriorată este doar foaia de titlu. Dedicăția care precedă psalmii propriu-ziși se încheie cu consemnarea: „Rugătorii Mării tale smeritul Dosoftei mitropolit Suceavschii cu toată inema”, iar ceva mai jos: „Egumen tiparnic”. În varianta manuscris, pe când autorul era episcop de Roman, consemnarea fusese făcută în limba slavonă: „Вашему пресветлому величеству раб и молебник Досифей смиренный, епископ романский”.

Descrierea arheografică făcută de Vladimir Chiriac este următoarea:

Exemplarul de la Muzeul de artă ucraineană din Lvov (cota 872-873). Format 4; conține 260 f. num., 7 f. nenum. Titlul cărții este încadrat într-un chenar înflorat, (parcă „țesut” sau „brodat” de mână). Foile – împăturite în patru, formând un caiet. Signatura de pe coli făcută cu caractere chirilice. Pagina conține în medie 18 rânduri. Tiparul – în negru. Mărimea literelor – de trei feluri. La un loc cu această „Psaltire...”, în fondurile de cărți și de opere de pictură ale Muzeului de artă ucraineană din Lvov am înregistrat și „Acatistul Precistei...”, de asemenea apărut la mănăstirea Uniev (1673) „cu osteneala și cu sânguința preasfințitului domn părinte Dosoftei, Mitropolit Sucevii și a toată Țara Moldovii”.

Despre alte lucrări, ediții originale ale operelor lui Dosoftei, aflate în URSS, tot Vladimir Chiriac constată că trei tomuri ale „Vieții și petrecerii sfinților” se păstrează la Biblioteca de Stat „V. I. Lenin” din Moscova (renumita Leninca). *Psaltirea de-nțăles a sântului împărat prooroc David*, Iași 1680 (în proză în limbile slavonă și română, se păstra în câteva exemplare: unul la Biblioteca „V. I. Lenin” din Moscova, unul – la Biblioteca publică de Stat „Salticov-Șcedrin” din Leningrad, al treilea – la Biblioteca Academiei de Științe din Leningrad, al patrulea – la Biblioteca Academiei de Științe a Ucrainei din Kiev. Un exemplar din *Paremiile preste an* (Iași, 1683) a fost identificat la Biblioteca „V. I. Lenin” din Moscova. Vladimir Chiriac consemnează, de asemenea, prezența unor texte manuscrise ale Mitropolitului Dosoftei, aflate la Kiev și Moscova (la ГИМ – Muzeul de Stat de Istorie, aflat în Piața Roșie).

3. Aceste informații au fost utile pentru cei preocupați de literatura și cultura medievală. Cu mai mult timp în urmă, în calitate de cercetător științific

începător pe atunci, am studiat fondurile de arhivă și de carte rară din câteva orașe ale fostei URSS – Moscova, Leningrad, Cernăuți, Lvov. Anume la Lvov, în fondurile de cărți și de pictură ale Muzeului de artă ucraineană, am răsfoit acel unic exemplar al *Psaltirii în versuri* care impresionează mult prin notele marginale scrise cu diverse ocazii și care arată în ce mod era prețuită și apreciată cartea și importanța pe care o avea în societate (Condrea 1988, 114-117).

Cum și în ce împrejurări s-a pripășit această psaltire la muzeul din Lvov, nu se știe. Dar adevărata viață a cărții ne-o dezvăluie numeroasele inscripții, făcute pe marginile filelor. Una dintre ele, datând din anul 1676, pare să fie chiar autograful lui Dosoftei, fiind o dedicație cu următorul conținut: „Пану Тодерови Спѣтарю великому даровахом сию псалтирю лет 7184 Дософеа митропол.” (Domnului Toader marelui spătar am dăruit această psaltire la anul 1676 Dosoftei mitropol. Partea de jos a filei cu sfârșitul inscripției nu s-a păstrat, fiind tăiată, din păcate, în timpul restaurării. Numeroșii posesori ai cărții își consemnează prezența: scriu „ca să se știe”, chiar dacă nu totdeauna indică anul sau locul. Astfel, aflăm în câteva rânduri de popa Gheorghie: „ca să să știe unde au șezut această psaltire a popii lui Gheorghie...”; „această sfântă carte iaste a popii lui Gheorghii ot Carage Moisăviciu”.

După cum se știe, cei vechi considerau un mare păcat furtul cărților, iar cel care ar fi îndrăznit a face una ca asta era blestemat și afurisit cu asprime, lucru pe care îl și face unul dintre posesorii cărții într-o frântură de inscripție marginală: „să fii dumneta blăstămat dela...”. De aceea, ca să abată orice bănuială, cel care deținea cartea încerca să-i „legifereze” statutul, arătând când și de la cine a căpătat-o și că a obținut-o pe căi cinstite. Unul dintre posesori consemnează amănunțit și cu sinceritate: „Această psaltire am cumpărat-o di la popa Toader Codrescul în târg Iaș eu popa Gheorghii Moisăvici și nimine să nu o furi că nu să va mai folosi în viața lui. Ș-am scris ca să nu să uiti 1778”. Iar în continuare, pentru o mai mare siguranță, adaugă: „...și popa Toader Codrescul au cumpărat-o de la un văr a lui Ion Mărgelariu din Foçșani”.

Psaltirea era pe timpuri o carte foarte populară, mulți deprindeau din ea cititul, iar psalmii, mai ales pentru că erau versificați, puteau fi învățați cu ușurință pe dinafară. Anume cu aceste intenții, la 1682 cumpără Psaltirea un om cu dragoste de carte și, drept dovadă, își ticluiește cu înțelepciune și tâlc mesajul: „Această psaltire am trimăs-o eu Toader Albotă vătăjnicel cumătrului nostru popei lui Constantin să fie hinu nostru lui Gheorghie... să învețe virșurile. Ș-am iscălit let 7190 den 15” – după care urmează iscălitura etajată și cu multe înflorituri: „Toader Albotă vătăjnicel”. Și cine știe, poate că anume „hinu Gheorghii”, pătrunzându-se de de armonia și frumusețea „virșurilor”, o fi scris, mișcat, cu stăruință și dragoste pe una dintre pagini: „Mândru lucru esti această carte”.

Trecând din mână în mână, cartea acumula între file grijile și bucuriile, dar și durerile celor care o citeau și o apreciau, căci această hrană sufletească era totdeauna căutată. La 1686, un anonim notează cu strădanie pe una dintre file: „și se știe că au șezut Ioniță nepotu popi închis în ocnă și au cerșut această carte de au petrecut cu cetenie v let 7191”. La mult duruta amintire revine o altă inscripție, făcută cu un an mai târziu: ea stă mărturie că suferința celui închis a fost împărtășită de altcineva, care a căutat alinare tot în cititul psalmilor: „Si se știe cându au șezutu Ioniță nepotul popi în ocnă și am cerșut această psaltire de am petrecut cu citenie si se știe v let 7198 10 den”.

Tot la Lvov, la Biblioteca științifică „V. Stefanic”, se păstrează un exemplar al *Psaltirii de-nțele*, tipărită de Dosoftei la 1680. Din carte lipsesc vreo 6-7 file de la început, precum și câteva de la sfârșit, restul foilor fiind într-o stare bună. Dar, după cum se vede, acest exemplar a circulat mai puțin sau, dacă o fi avut inscripții marginale, acestea vor fi fost făcute pe filele care lipsesc. Și totuși, la sfârșitul cărții găsim o consemnare — notițele de acest fel erau deosebit de răspândite în trecut: „să să știa de cându sau născut Ion văleat 1742 meseța noevri dne 17”. Iar pe o altă filă, cineva își notează cu grijă: „Psalm să-l citești cându vi să te aperi de vrăjmaș și ispită...”

Multe vor fi fost și cărțile pe care le-a citit sau care au trecut prin mână „smeritului mitropolit”, rămânând apoi prin apropierea locurilor care i-au știut cândva pașii. Un manuscris care, probabil, a făcut parte din biblioteca lui Dosoftei se află la secția de manuscrise a Bibliotecii „V. Stefanic” din Lvov. Acesta este un codice în limba slavonă, care se termină cu „Viața lui Constantin Filozoful”. Память и житие блаженана учителя нашего Константина Философа”, studiat și de slavistul I. Șafaric. La începutul codicelui se află inscripția: „Помяни господи Иисусе Христе бог наш благочестивых панов и князев иже дают нам милостыню и помощь ” – și cunoscuta semnătură a „smeritului Dosoftei”: Смиранный Досифей митрополит сучавский с благочестием молимся.

Cărțile pomenite aici prezintă un interes deosebit pentru cercetătorii moldoveni, mai ales dacă ținem cont de faptul că în Republica noastră aceste ediții lipsesc din biblioteci. Probabil, cu timpul, vor mai fi găsite și alte cărți, manuscrise și documente din biblioteca și arhiva mitropolitului Dosoftei. Deocamdată, la dispoziția cercetătorilor se află *Psaltirea în versuri*, exemplar unic și prea puțin studiat până acum.

4. Prima ediție de opere ale lui Dosoftei a apărut la Chișinău în anul 1989 în grafie rusească (Dosoftei, *Opere poetice*) și a fost îngrijită de Pavel Balmuș, un erudit cărturar, care a avut propriile idei despre cum trebuie să arate textul lui Dosoftei pentru cititorii de azi. La elaborarea respectivului volum au fost folosite edițiile de referință apărute în România, *Psaltirea*, ediția din 1974 și Dosoftei, *Opere*, vol. I, 1978.

Or, editorul chișinăuean găsește de cuviință să nu urmeze întocmai edițiile anterioare, considerând că ortografia, transcrierea în limbaj actual a acestora

este prea „modernizată” și prea „adusă la zi”. P. Balmuș explică felul cum a procedat la editarea textelor lui Dosoftei: „Am apelat la imagini, copii fotografice ale „originalelor”, străduindu-ne a respecta, cât a fost posibil, stilul, veșmântul lingvistic „de epocă” al poeziei dosofteene, plăsmuite totuși în albia „literaturii vechi”, a cronicarilor și cărturarilor moldoveni de până la D. Cantemir. Bunăoară, africata DZ (S) a fost respectată în majoritatea cazurilor și transcrisă prin două litere; aproape pretutindeni au fost păstrate formele „ucrainene” („poloneze”?) ale cuvintelor *gharnic*, *gherb*, *ghotar*, *ghrană*, *păghar*, *poghoi* ș.a.; cuvintele abreviate (cu semne diacritice suprascrise) le-am „întregit”; am reprodus fidel, de asemeni, formele duble: *vrâstă-vârstă*, *scrâbă-scârbă*, *glâceavă-gâlceavă*, (*a*) *scrâșca* – (*a*) *scârșca* [*a crișca*, de fapt]; citatele și cuvintele frecvente slavonești le-am transcris (cu respectivele ... restaurări ale precurtărilor) cu litere mari, „civile” rusești, renunțând la complicatele... chirilice; cuvintele „nord-moldovenești”: *doaă*, *noaă*, *ploaă*, *poauă* le-am păstrat intacte; în sfârșit, neatinsse au rămas și grafiile tradiționale, „cronicărești” (ca la Gr. Ureche, M. Costin ș.a.) ale cuvintelor cu slavonescul *А* (*ia*, de regulă – sau *ea* -n.n.): așa [- așa], *acealea*, *boiarin*, [- boier], *vriame*, *viaci* [de la singularul „viac”?], *veaste*, *poveaste*, *goneaște*, *lăcuiaste*, *cucearnic*, *mângâiare*, *piiale*, *miiare*, *jeale*, *nedeășde*, *șapte*, *șiease*, deși actuala ortografiere a acestor cuvinte ne-ar fi obligat să le „modernizăm” (subiectiv).

În acest sens, se poate compara transcrierea făcută de P. Balmuș, considerată de el mult mai aproape de original, cu același text publicat de N. A. Ursu.

Фериче де омул че н’а мярже	Ferice de omul ce n-a merge
Ын сфатул челор фэрэ де ляже	În sfatul celor fără de lege
Ши ку рэий ну ва ста’н кэраре	Și cu răii nu va sta-n cărare,
Ничь а шедя ’н скаун ле пйердзаре.	Nici a ședea-n scaun de pierzare.
Че воя луй ва фи тот домнул	Ce voia lui va fi tot cu Domnul
Ши’н ляжя луй ш’а петряче сомнул	Și-n legea lui ș-a petrece,
Де сэ ва’нвэца де дзы, де ноапте	De să va-nvăța de zî, de noapte,
Сэ-й деприндзэ порунчиле тоате.	Să-i deprinză poruncile toate.
Ши ва фи ка помул лынгэ апэ,	Și va fi ca pomul lîngă apă,
Кареле де роадэ ну сэ скапэ.	Carele de roadă nu să scapă.
Ши фрундза са ынкэ ну-ш’ва пйярде	Și frunza sa încă nu-ș-va pierde,
Че пре тоатэ врямя ва ста вярде.	Ce pre toată vremea va sta verde.
Ши де кыте лукрядзэ-й споряште,	Și de cîte lucrează i-spořește,
Ши агонисита луй ва кряште.	Și agonisita lui va crește.
Йарэ вой, некурацый ка плява,	Iară voi, necurații, ca pleava,
Де сырг вець куноаште-вэ исправа.	De sîrg veți cunoaște-vă isprava.

Despre calitatea traducerii și despre inserțiile proprii ale lui Dosoftei s-au făcut numeroase comentarii pertinente, unele devenind arhicunoscute, cum ar fi cel de la psalmul 132 „Cine face zid de pace/ Turnuri de frăție/ Duce viață fără

greață/ Într-a sa bogăție”. Există însă la Pavel Balmuș o serie de observații care sct în evidență aspecte inedite ale textului *Psaltirii* de la 1673, de exemplu:

La o lectură cursivă și atentă, pot fi ușor desprinse și unele sfaturi moralist-„folclorice”, un fel de proverbe-zicale: ...*Și când te mâinii nu face / Rău altuia ce nu-ți place* (4); *Cine îmblă cu pismă, îngreacă dureare/ Și-și face strâmbătate, de-i face scădere...* (7); ... *Cine va săpa groapă altuia, să-l surpe, /Sângur’ș’ va cădea-n râpă și viața va rupe* (7); ... *deci strâmbătatea cine o iubeaște,/ Acela el sângur sufletul ș’ureaște...*(10); *De puțin dreptul mai mult folos are/ Decât bogăția strâmbilor cea mare...* (36). De observat și acel aer de „sfătoșenie”și apreciere sceptic-moralistă (temă dezvăluită pe larg în *Viața lumii*, ce se scria pe atunci) (Balmuș/ Korolevski 2013).

În prezent, opera lui Dosoftei continuă să fie studiată și propagată de numeroși exegeți, care, pe parcursul anilor, au redescoperit și reinterpretat imensa contribuție culturală a smeritului Mitropolit (a se vedea Balmuș/ Korolevski 2013).

Bibliografie generală

- Balmuș, Pavel, *Ofrande istorico-literare „smeritului” Mitropolit Dosoftei*, în *Mitropolitul Dosoftei în contextul culturii române medievale: interpretări, reevaluări, sinteze*, Coordonare științifică Pavel Balmuș, Svetlana Korolevski, Chișinău, Editura „Profesional Service”, 2013.
- Balmuș, Pavel/ Korolevski, Svetlana (coord.), *Mitropolitul Dosoftei în contextul culturii române medievale. Interpretări. Reevaluări. Sinteze*, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Filologie, Chișinău, Profesional Service, 2013.
- Chiriac, Vladimir, *Cartea și tiparul în Moldova în secolele XVII – XVIII*, Chișinău, Editura „Cartea moldovenească”, 1977.
- Condrea, Iraida, *Mândru lucru este această carte*, în *Patrimoniul, Anuarul bibliofililor din Moldova*, 2, Chișinău, Editura „Literatura artistică”, 1988, 114-117.
- Dodiță, Gheorghe/ Marin, Vitalie, *Istoria limbii și a literaturii vechi moldovenești, Crestomație pentru facultățile de filologie*, Chișinău, Editura „Lumina”, 1966.
- DOSOFTOI 1978 = *Dosoftei, Opere, 1, Versuri*, Ediție critică de N. A. Ursu. Studiu introductiv de Al. Andriescu, București, Editura Minerva, 1978.
- Dosoftei, *Opere poetice*, Selecție, comentarii și postfață de Pavel Balmuș, Chișinău, Editura „Literatura artistică”, 1989 (cu alfabet rusesc).
- Dosoftei, *Psaltirea în versuri, 1673*, ediție critică de N. A. Ursu, cu un cuvânt înainte de Î.P.S. Iustin Moiescu, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Sucevei, Iași, 1974.
- Fuștei, Nicolae, *Mitropolitul Dosoftei: Viața și activitatea*, Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, Editura „Civitas”, 1999.
- ISTORIA 1986= *Istoria literaturii vechi moldovenești*, trei volume, vol. 1, *De la origini până la 1840*, Chișinău, Editura „Știința”, 1986, 19 (cu alfabet rusesc).